

Ewa Hauptman-Fischer

Muzykalia poklasztorne w Gabiniecie Zbiorów Muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie - identyfikacja i inwentaryzacja

---

Hereditas Monasteriorum 1, 438-441

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zespół XII

Ewa HAUPTMAN-FISCHER
Gabinet Zbiorów Muzycznych
Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

Muzykalia poklasztorne w Gabinetcie Zbiorów Muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie – identyfikacja i inwentaryzacja*

Historia zbioru

Historia przechowywanego w Gabinetcie Zbiorów Muzycznych BUW zbioru muzykaliów nazywanego w literaturze „kolekcją wrocławską” została już kilkakrotnie omówiona¹. Powstanie tej kolekcji związane jest z kasatami klasztorными, jakie miały miejsce na Śląsku w początkach XIX w. Muzykalia podzieliły losy książek oraz rękopisów przechowywanych w klasztorных bibliotekach. Początkowo zwożono je do Wrocławia, do pomieszczeń po klasztorze NMP na Piasku, potem jednak, z braku miejsca, zaczęto katalogować muzykalia w klasztorach, wybierając dla Wrocławia tylko najcenniejsze egzemplarze.

Zgromadzone w ten sposób muzykalia stały się zasobem powstającego wówczas na Uniwersytecie Wrocławskim Instytutu Muzyki Kościelnej (Königliches Akademisches Institut für Kirchenmusik). Prawdopodobnie już wtedy, podczas kształtowania się biblioteki tegoż Instytutu, zbiory poszczególnych ośrodków klasztorных zostały rozproszone: porządek ułożenia rękopisów nie odzwierciedlał proveniencji. Usystematyzowano je nie według ośrodków, ale według nazwisk kompozytorów, a utwory anonimowe uszeregowano według gatunków. Przede wszystkim zaś rękopisy podzielono według wielkości. Na zachowanych do dziś oryginalnych kopertach widnieją dawne sygnatury: Mf. (*Manuscriptum folio*) i Mq. (*Manuscriptum quarto*). W wyniku kolejnej reorganizacji w 1920 r. utworzono Instytut Muzyczny (Musikalisches Institut bei der Universität Breslau), który je przejął. Trzeba pamiętać, że zbiory te przez cały XIX w. były systematycznie powiększane.

Po II wojnie światowej ówczesne władze polskie zdecydowały o likwidacji reaktywowanego na krótko Instytutu Muzykologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Zbiory muzyczne przekazano do Oddziału

---

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 E. KIRSCH, *Die Bibliothek des Musikalischen Instituts bei der Universität Breslau. Ein Beitrag zur Kenntnis von dem Anteil Schlesiens an den musikalischen Strömungen des 16.–18. Jahrhunderts*, Breslau 1922. Powojenne losy kolekcji opisała M. BURCHARD, *Losy wrocławskich kolekcji muzycznych po 1945 roku*, [w:] M. GOŁĄB (red.), *Muzykologia we Wrocławiu. Ludzie – historia – perspektywy* (Acta Universitatis Wratislaviensis, 2742, Musicologica Wratislaviensis, 1), Wrocław 2005. Ostatnio badania nad przeszłością tego zbioru prowadziła A. DROŹDZEWSKA, *Życie muzyczne na Uniwersytecie Wrocławskim w XIX i I połowie XX wieku. Edukacja muzyczna – działalność naukowa – ruch koncertowy* (Acta Universitatis Wratislaviensis, 3381, Musicologica Wratislaviensis, 7), Wrocław 2012. Serdecznie dziękuję autorce za udostępnienie rozdziału poświęconego historii zbiorów muzycznych, przed ukazaniem się książki.

Zbiorów Muzycznych BUW. „Kolekcja wrocławska” miała być podstawą do badań dla tutejszych studentów i pracowników Instytutu Muzykologii², ponieważ zbiory warszawskie, jak wiadomo, poniosły dotkliwe straty w wyniku działań wojennych. Od kilku lat muzykalia znajdujące się w BUW są systematycznie opracowywane i katalogowane w specjalistycznej bazie muzykologicznej, a opisy dostępne są online (<http://opac.rism.info>).

Opis zbioru

„Kolekcja wrocławska” liczy około 6000 jednostek – około 4500 rękopisów i około 1500 druków. Prawdopodobnie większość pochodzi z klasztorów, pozostałe z kościołów parafialnych i kolekcji prywatnych. Proweniencja większości jest jednak wciąż nieustalona. W repertuarze przeważa muzyka religijna, służąca do oprawy muzycznej liturgii. Najwięcej jest mszy oraz niesporów, spora liczba utworów mogła być wykorzystywana jako zmienne części mszy. Odnajdujemy również muzykę do innych, dodatkowych nabożeństw, takich jak np. litanie. Sporo utworów służyło nie liturgii, lecz do prywatnego muzykowania podczas klasztornej rekreacji.

Kompozytorzy występujący na kartach rękopisów to często działający lokalnie śląscy twórcy muzyki religijnej o ugruntowanej pozycji i sławie³. Wielu jest wśród nich zakonników i domowników śląskich klasztorów⁴. Prócz lokalnej twórczości, dziś dla nas niezwykle cennej, odnaleźć można również utwory kompozytorów sławnych w kręgach ówczesnych twórców muzyki religijnej i operowej.

Do cenniejszych zaliczamy zespół rękopisów z muzyką czeską, w tym szereg kompozycji niezwykle popularnego wśród współczesnych kompozytora muzyki religijnej Františka Xavera Brixiego. Niezwykłą popularnością cieszyły się w kręgach klasztornych kompozycje operowe, których tekst zmieniano na religijny. W „kolekcji wrocławskiej” znajdują się m.in. rękopiśmienne utwory tak znanych twórców, jak: Geminiano Giacomelli, Carl Heinrich Graun, Johann Adolph Hasse, Niccolo Jommelli czy Giovanni Battista Pergolesi. Do najcenniejszych zabytków należy zespół tabulatur lutniowych krzeszowskich cystersów oraz unikatowy przekaz *Credo*, przypisywany Antoniemu Vivaldiemu⁵.

Wchodzące w skład kolekcji rękopisy muzyczne pochodzą zapewne (ich proveniencja będzie weryfikowana w trakcie planowanych prac inwentaryzacyjnych) m.in. z opactw cystersów w Henrykowie, Jemielnicy i Lubiążu, cysterek w Trzebnicy, kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu i w Żaganiu, norbertanów we Wrocławiu oraz z klasztorów bożogrobców w Nysie, dominikanów

2 Oddział Zbiorów Muzycznych BUW oraz Instytut Muzykologii UW przez wiele lat funkcjonowały w najbliższym sąsiedztwie – od 1957 r. w Pałacu Kultury i Nauki, a od 1974 r. w gmachu Wydziału Geologii UW przy ul. Żwirki i Wigury. Oddział Zbiorów Muzycznych zajmował jedno z pomieszczeń Instytutu Muzykologii. W 2002 r. Gabinet Zbiorów Muzycznych BUW (zmiana nazwy oddziału miała miejsce w 1996 r.) przeniósł się do nowo wybudowanego gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej przy ul. Dobrej. Instytut Muzykologii w tym samym roku przeniesiono do głównego kampusu uniwersyteckiego przy ul. Krakowskie Przedmieście.

3 Za przykład może posłużyć kolekcja trzebnicka, w której odnajdujemy nazwiska takich lokalnych kompozytorów, jak: Christoph Schimpke – działał w letniej siedzibie biskupów wrocławskich w Janowej Górze, Franz Ziegenheim – był księdzem diecezjalnym działającym na Śląsku i w Czechach, o jego popularności świadczą zachowane w różnych ośrodkach rękopisy, Johann Clement – wieloletni kapelmistrz katedry wrocławskiej. Ciekawego zestawienia kompozytorów działających na Śląsku dokonał R. WALTER, *Kirchenkomponisten der Diözese Breslau im 18. Jahrhundert*, „Oberschlesisches Jahrbuch”, 7, 1991, s. 111–142.

4 W tej grupie możemy wymienić komponujących cystersów o. Alexiusa Gulitza z Kamieńca Żąbkowickiego, o. Eustachiusa Wagnera i o. Korneliusa Knoblicha – obaj z Krzeszowa – oraz o. Melchiora Wiesnera z Lubiąża, *ibidem*.

5 Badania proveniencyjne tego rękopisu były podejmowane wielokrotnie. Niestety nie da się go jednoznacznie powiązać z określonym ośrodkiem zakonnym, jednak hipotezy o przynależności klasztornej są uzasadnione i będą weryfikowane w toku kolejnych, zapowiadanych tutaj prac.

w Nysie, Opolu i Wrocławiu, franciszkanów w Głogowie, Kłodzku, Namysłowie i Wrocławiu, kanoników we Wrocławiu, karmelitów w Strzegomiu, krzyżowców z czerwoną gwiazdą we Wrocławiu.

W Gabinetce Zbiorów Muzycznych przechowywanych jest również około 1500 woluminów druków muzycznych z XVI–XVII w. Niestety, w przeważającej większości bez not proveniencyjnych. Ich przynależność do zbiorów poklasztornych nie jest dziś potwierdzona, choć zapewne w wielu wypadkach wysoce prawdopodobna. W „kolekcji wrocławskiej” słabo reprezentowany jest repertuar monodii liturgicznej (chorał gregoriański), który stanowił podstawę zakonnej działalności muzyczno-liturgicznej.

Muzykalia poklasztorne: uzasadnienie podjęcia prac w projekcie historycznym

Muzykalia poklasztorne – w przeciwieństwie do księgozbiorów bibliotecznych – nie znajdowały się, jak dotąd, w kręgu zainteresowań badawczych historyków zajmujących się klasztorami. Być może dzięki ich inwentaryzacji oraz udostępnieniu w formie drukowanej i online uzyskają one należne im miejsce w badaniach nad dziejami życia zakonnego.

Traktowanie muzykaliów jako źródła specyficznego typu (za sprawą nieczytelnych dla wielu badaczy nut) ma długą tradycję. Nuty zazwyczaj nie były włączane do biblioteki klasztornej, lecz przechowywane w innym miejscu, najczęściej na chórze. Nie pozostawały także pod nadzorem bibliotekarza – opiekę nad nimi sprawowała wyznaczona do tego osoba, często sprawująca funkcje związane z muzyką, np. kantor⁶. Ten rozdział nut od reszty zbiorów bibliotecznych sprawił, że w inwentarzach i katalogach bibliotecznych ich nie uwzględniano. W konsekwencji liczba zachowanych muzykaliów klasztornych nie jest znana, były też one znacznie bardziej narażone na rozproszenie niż książki⁷.

Muzykalia dokumentują codzienne życie klasztoru. Były nieodłącznym elementem liturgii, a więc towarzyszyły zakonnikom w ich najbardziej podstawowym zajęciu – modlitwie. Dzięki zachowanym nutom możemy wnioskować o randze czy majątności danego klasztoru. Pozwalają one stawiać hipotezy o liczebności kapeli klasztornej (zależnej od finansów). Są świadectwem kultury muzycznej miejsca. Pozwalają poznać repertuar grany i śpiewany, a także stwierdzić, czy preferowano repertuar stary czy nowy, w modnym stylu czy raczej skromniejszy, dostosowany do potrzeb liturgii?

Muzykalia są też ważnym źródłem *sensu stricto* historycznym. Wiele na nich nazwisk skryptorów, którzy nierzadko byli zakonnikami, pracowników klasztoru (chórmistrzów, organistów, dyrygentów kapel), pojawiają się nazwiska przełożonych (zwłaszcza w dedykacjach). Wpisy proveniencyjne oraz repertuar poświadczają kontakty między klasztorami: rękopisy wypożyczano, kopiowano, kupowano. Niekiedy sąsiednie klasztory współpracowały ze sobą, dzieląc się nutami oraz „wypożyczając” sobie członków kapeli.

Planowane prace

Muzykalia znajdujące się w Gabinetce Zbiorów Muzycznych usystematyzowane są w takim porządku, w jakim zostały przejęte z Wrocławia, czyli bez podziału na zespoły z poszczególnych klasztorów.

6 Tak było np. w klasztorach dominikańskich, gdzie księgi liturgiczne, chórowe, nuty używane do oprawy muzycznej liturgii były wyodrębnione z ogólnego księgozbioru (nad którym nadzór mieli lektorzy, przeorzy lub kaznodzieje konwentu) i pozostawały pod opieką kantorów. Zob. K. ZAWADZKA, *Biblioteki klasztorne Dominikanów na Śląsku (1239-1810)* (Acta Universitatis Wratislaviensis, 2121, Bibliothecalia Wratislaviensia, 5), Wrocław 1999, s. 92.

7 Przykładem mogą być muzykalia trzebnickie. Tylko część z nich przewieziono do Wrocławia, pozostałe Johann Gustav Büsching oddał do użytku ówczesnemu kapelmistrzowi. Informują o tym fakcie zachowane w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu rękopiśmienne akta przejęcia przez Komisję Sekularyzacyjną biblioteki, archiwum i dzieł sztuki z klasztoru cysterek w Trzebnicy. Podają za: H. SZWEJKOWSKA, *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy* (Śląskie Prace Bibliograficzne i Bibliotekoznawcze, 1), Wrocław 1955, s. 80.

Zdecydowana większość nie ma not proveniencyjnych, w związku z czym ustalenie ich pochodzenia jest bardzo trudne, możliwe tylko w wypadku podjęcia kompleksowych badań nad całym zbiorem. Dlatego zdecydowano się przeprowadzić kwerendę w magazynie bibliotecznym Gabinetu Zbiorów Muzycznych. Ma ona na celu ustalenie proveniencji (na podstawie not proveniencyjnych, nazwisk skryptorów, różnych zapisków i not, cech zewnętrznych), a w konsekwencji próbę określenia liczebności poszczególnych zespołów poklasztornych.

Równocześnie wprowadzane będą do internetowej bazy opisy muzykaliów o ustalonej proveniencji. Będą one obejmować:

- podstawowe informacje, takie jak proveniencje, dawne sygnatury, autorstwo, odpis karty tytułowej, informacje o kopistach, drukarzach, miejsce powstania i datację,
- podstawowy opis fizyczny: wymiary, liczbę kart, liczbę i nazwy zachowanych głosów,
- skrócony opis utworu muzycznego: nazwisko kompozytora, tytuł utworu, jego gatunek, incipit tekstu słownego,
- wszelkie noty i glosy o znaczeniu historycznym, w tym imiona i nazwiska.

Badania rozpoczęliśmy od rękopisów. Po ich opracowaniu podejmiemy prace nad inwentaryzacją druków.

Podsumowanie

Muzykalia poklasztorne, ich liczba oraz wartość artystyczna nie są szerzej znane specjalistom zajmującym się szeroko pojętą historią klasztorów, choć są cennym świadectwem klasztornej codzienności. Do zmiany tego stanu przyczynić się może wprowadzenie informacji o źródłach muzycznych do internetowej bazy powstającej w ramach Projektu. Z drugiej strony, dzięki tej bazie, muzykalia nabiorą kontekstu historycznego, który niekiedy umyka badaczom źródeł muzycznych. W internetowej bazie pojedyncze nuty scalą się w kolekcje z dawnych klasztorów. Po zakończeniu prac inwentaryzacyjnych związanych z poszczególnymi klasztorami planujemy opracowanie krótkich artykułów opisujących poszczególne kolekcje.

W chwili oddania niniejszego zarysu ukończono już wstępną inwentaryzację kilku kolekcji rękopisów muzycznych: norbertanów z Wrocławia, kanoników regularnych z Żagania, cysterek z Trzebnicy, muzykaliów dominikanina Piusa Hanckego z Nysy. Opracowanie kilku innych kolekcji jest w toku, m.in. kanoników i kanoniczek regularnych z wrocławskiego Piasku. W najbliższych dniach rozpoczniemy wprowadzanie danych do formularza bazy. Przed nami jeszcze czasochłonna kwerenda w magazynie, której zakończenie, zapewne dopiero w kolejnym roku kalendarzowym, pozwoli na uzupełnienie już zinwentaryzowanych kolekcji. Zespół biorący udział w projekcie, koordynowany przez piszącą te słowa, tworzy pięć osób, cztery z Gabinetu Zbiorów Muzycznych BUW: mgr Magdalena Borowiec (muzykolog), mgr Ewa Hauptman-Fischer (muzykolog), Barbara Kalinowska (bibliotekarz), mgr Ludmiła Sawicka (muzykolog), oraz jedna spoza Gabinetu – mgr Katarzyna Spurgjasz (historyk, studentka muzykologii).